

Hekim Şuûrî Hasan Efendi ve *Ta'dilü'l-Emzice* Adlı Eserinde Müzikle Tedavi Bölümü

Doç. Dr. Ahmet Hakkı TURABİ*

Özet

Son dönemlerde “müzikle tedavi” konusunda çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Ciddî-gayri ciddi, tutarlı-tutarsız, derin-âfâkî, akademik veya akademik olmayan bu çalışmalarda Hekim Hasan Şuûrî Efendi ve *Ta'dilü'l-Emzice* adlı eseri zikredilmektedir. *Ta'dilü'l-Emzice*'nin müzikle tedaviye dair olan ikinci faslı konuyla ilgili çalışmalarda sık sık referans olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte yazma nüshanın henüz yayınlanmış bir transkripsiyonu bulunmamaktadır. Bu hedefi ve saha araştırmalarına katkı sağlamayı gözeten bu makalede müellifle ilgili bilgiler verilecek, *Ta'dilü'l-Emzice*'nin nüshaları tanıtılacak ve müzikle tedaviye dair olan bölüm bugünkü harflere çevriyecektir. Eserin aslına sadık kalmak ve araştırmacıya orijinal halini sunmak amacıyla Türkçe sadeleştirme yapılmamıştır. Çalışmamızda -oldukça çok nüshası bulunan yazmanın- müellif hatıyla yazıldığı tespit edilen ve hemen en eski tarihli olan Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emîrî Efendi Bölümü, Tıp Yazmaları, nr. 66'da (79^a-87^b) kayıtlı nüsha esas alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Müzikle Tedavi, Hasan Şuûrî, *Ta'dilü'l-Emzice*, Gevrekzâde, Hasan b. Abdullah, Halebi.

Abstract

Much work is being done in the field of “music therapy”, which has become popular in recent times. Doctor Hasan Şuûrî Efendi and his work entitled *Ta'dilü'l-Emzice* is being mentioned in these serious-nonserious, deep-superficial, academic or non academic works. The second section on music therapy in *Ta'dilü'l-Emzice* is frequently referenced in related works on the topic. Nonetheless, a published transcription of the manuscript copy doesn't exist, up to date. In this article aiming to accomplish this, and to contribute to the field research; information about the author will be given, copies of *Ta'dilü'l-Emzice* will be introduced, and the section on music therapy will be latinized. Turkish simplification has been avoided, in order not to disturb the original, and to present it *as is* to the researcher. Our work is based on the nearly earliest dated copy of this work (Millet Library, Ali Emiri Efendi Section, Tıp manuscripts, no: 66, 79^a-87^b) -of which many copies exist-, in the author's hand.

Key Words: Musical therapy, Hasan Shuury, *Ta'dil al-amzija*, Gawrakzada.

Şuûrî Hasan Efendi

Şuûrî Hasan Efendi (ö. 1105/1693–1694), şâir, hekim ve dilci olup aslen Halep'lidir. İstanbul'da Mâlîye Kalemî halîfelerinden¹ iken, 1105 (1693–1694)

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk Din Musikisi Anabilim Dalı öğretim üyesi.

¹ “Halife: Devlet dairelerindeki yazı işlerinde çalışanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Halife, halife-i sâni, halife-i evvel olmak üzere üç derece idi. Tanzimattan sonra bu tabir terk edilerek onun yerine baş kâtib, mümeyyiz-i evvel, mümeyyiz-i sâni, kâtib gibi tabirler kullanılmıştır. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1983, I, 709.

tarihinde vefat etmiştir.² Safâî Tezkiresi'nde vefat tarihi 1100 (1688-1689) olarak bildirilmiştir.³ İstanbul'da Edirnekapı hâricinde medfundur.⁴ Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü'nde S 4341 no'lu *Ta'dilü'l-emzice* nüshasında müellif adı "Hasan b. Abdullah el-Halebi" olarak kayıtlıdır. Bu bilgiden Şuûrî'nin baba adının "Abdullah" olduğu anlaşılmaktadır. *Safâî Tezkiresi*'nde hayatının sonlarına doğru tasavvufa meylederek Halvetiyye'ye intisap ettiği ifade edilmektedir.⁵ Kadîsker Sâlim Efendi (ö. 1743), Şuûrî Hasan Efendi'nin hem şahsiyetinden ve hem de yazdığı şiirlerden övgüyle bahsetmektedir.⁶

Tıp ilmi sahasında önemli hizmetleri olmuş, cesur ve yeniliklere açık bir hekimdir. İlaçlar arasında şarap kullanma hususunu tenkit etmiştir.⁷ Eski hekimlerimiz arasında unutulmaması gereken bir kişidir. *Ta'dilü'l-emzice* adlı tıp kitabı, döneminin önemli eserlerinden biridir. Tabâbete mûsikîyi sokmakla unutulmaz bir hizmette bulunmuştur.⁸

Bazı eserleri: 1. *Ferheng-i Şuûrî-Nevâl-i Fudalâ*: Tam adı *Ferheng-i Şuûrî Kitâbü Lisânî'l-Acemi'l-müsennâ bi-ferheng-i Şuûrî* veya *Nevâlî'l-fudalâ ve lisânî'l-Acemi* olan eser, 22.550 kelimeyi ihtiva eden Farsça lûgat olup, 500 kadar şâirin eserlerinden örnekler göstererek on iki senede hazırlamıştır. Eser İstanbul'da 1742 senesinde Dârü't-tibâati'l-ma'mûre tarafından 2 cilt halinde (I.cilt 454, II. cilt 451 sayfa) yayımlanmıştır.⁹ 2. *Düstûrî'l-ameli*: Riyâzî'nin Farsça'da nâdir karşılaşılan atasözlerini, istilahları ve istiâreleri açıklayan eserine yaptığı zeylden ibarettir.¹⁰ 3. *Müretteb Divân*.¹¹ 4. *Terceme-i Pend-i Attâr*: Ferîdüddin Attâr'ın *Pend-nâme*'sine yaptığı 16 cüzlük bir zeyldir.¹² 5. *Ta'dilü'l-emzice*: Osmanlı vezirlerinden

² İsmail Belig, *Nuhbetü'l-âsâr li-zeyli zübdetü'l-eş'âr* (haz. Abdülkerim Abdülkadiroğlu), Ankara 1985, s. 223-224; Ağâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1973, s. 314, 318. Not: *Safâî Tezkiresi* ve *Vakâyü'l-fuzalâ*'da da vefat tarihi 1105 olarak belirtilmiştir. bk. Cemal Karabaşoğlu, *Sâlim ve Safâî Tezkireleriyle Vakâyü'l-fuzalâ'daki Mûsikîşinaslara Dair Bilgiler* (Yüksek Lisans Tezi 2003), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 137-139.

³ Nuran (Üzer) Altuner, *Safâî ve Tezkiresi* (Doktora Tezi 1989), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eski Türk Edebiyatı, s. 416.

⁴ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1975, II, 396-397.

⁵ Cemal Karabaşoğlu, *Sâlim ve Safâî Tezkireleriyle Vakâyü'l-fuzalâ'daki Mûsikîşinaslara Dair Bilgiler*, s. 137-139.

⁶ Sâlim Efendi, *Tezkire-i Sâlim*, İstanbul 1315, s. 382; Halil Erseven-Levent Öztürk-M. Fazıl Atık, *Makamdan Şifaya*, İstanbul 2009, s. 13-14.

⁷ Osman Şevki Uludağ, *Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi*, Ankara 1951, s. 68.

⁸ a.g.e., s. 192.

⁹ <http://www.rportakal.com/tr/urundetay-ici.asp?id=163>

¹⁰ Cemal Karabaşoğlu, *Sâlim ve Safâî Tezkireleriyle Vakâyü'l-fuzalâ'daki Mûsikîşinaslara Dair Bilgiler*, s. 137-139.

¹¹ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 396-397.

¹² Cemal Karabaşoğlu, *Sâlim ve Safâî Tezkireleriyle Vakâyü'l-fuzalâ'daki Mûsikîşinaslara Dair Bilgiler*, s. 137-139.

Ahmed Paşa'ya ithâfen yazılmış tıp eseridir.¹³

Ta'dilü'l-emzice ve Nüshaları

Hasan Şuûrî, tam adı *Ta'dilü'l-emzice fî hıfzî sıhhati'l-beden* olan tıpla ilgili bu eserinde müzikle tedâvi konusunu bir bölüm halinde ele almıştır. Adı geçen eserinde makamların etkisini aynı zamanda şiirlerle anlatmaya çalışmıştır.¹⁴ Gerek tıp gerekse müzik alanında birçok araştırmada referans ve bilgi kaynağı olarak kullanılan bu eser üzerinde şimdiye kadar herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

Müellif nüshalarından hareketle eserin 1088/1677 senesinde yazıldığı anlaşılan eserin en meşhur yönü ise özellikle müzikle tedavi bölümünün, Hekimbaşı Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi (ö. 1216/1801)'nin yazdığı *er-Risâletü'l-mûsikiyye mine'd-devâi'r-rûhâniyye* isimli eserine kaynaklık etmiş olmasıdır. Zira müzik tarihinde müstakil olarak müzikle tedavi konusunu ele alan tek eser Gevrekzâde'nin adı geçen eseridir. Gevrekzâde bu risâlesinde müzikle tedavinin mahiyetini anlatmakta ve detaylı bilgiler vermektedir.¹⁵

Ta'dilü'l-emzice fî hıfzî sıhhati'l-beden

Çalışmamızda kaynak olarak kullandığımız nüsha, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emîrî Efendi Bölümü, Tıp Yazmaları, nr. 66'da kayıtlıdır. Eser 1^b-116^a arasında 116 varaktan ibarettir. Nesih hattıyla yazılmıştır ve ölçüleri 220x137-161x70 mm. (dış-ıç) şeklindedir. Ferağ kaydına göre eser Hicrî 1088 senesinin Receb ayının başlarında bizzat müellif Hasan Şuûrî tarafından kaleme alınmıştır. Bununla birlikte ferağ kaydının hemen yan tarında rakamla ve aynı yazı karakteriyle 25 Receb 1088 tarihi yazılmıştır. Bu tarih de Milâdi olarak 23 Eylül 1677 tarihine karşılık gelmektedir. Bu yazmanın, müellif nüshası olduğu sonradan kapak içerisine de yazılmıştır.

Eserin ilk cümlesi: “(1^b) Bismillâhirrahmânirrahîm; Nüsha-i 'ubûdiyyet-i terkîb hamd ve senâ, ol Hüdâvend-i Kerîm, tuğrâkeş-i ahkâm-i kadîm, dergâhına lâiyk ve sezâdır ki; sahâyif-i menşûr-i Âdemî, “Lekad halakne'l-insâne fî ahseni takvîmîn” ile mu'azzez ve ma'nûn eyledi...”

Eserin son cümlesi: “(116^a)...Veka'a'l-ferâğ min cem'ihâ ve tebyîzihimâ mine't-tesvîd, 'alâ yedi câmi'ihâ el-fakîr ilâ Rabbihî'l-ğafûr Hasan el-mütehallis bi's-Şuûrî, sânehahullâhü me'âsîhi ve ğafera zünûbehü'l-âtî ve'l-mâziyyeti, fî beldeti

¹³ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 396–397; Cemal Karabaşoğlu, *Sâlim ve Safâyi Tezkireleriyle Vakâyü'l-fuzalâ'daki Mûsikîşinaslara Dair Bilgiler*, s. 137–139.

¹⁴ Erseven-Öztürk-Atik, *Makamdan Şifaya*, s. 13-14.

¹⁵ Geniş bilgi için bk. Ahmet Hakkı Turabi, *Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi ve Mûsikî Risâlesi*, İstanbul 2005.

Konstantınıyyeti'l-mahmiyye hamâhallâhü 'anı'l-beliyye, fî evâili şehri'llâhi'l-esamm Recebi'l-mükerrem, min şühûri sene semân ve semânin ba'de'l-elfi min hicretin, men lehü'l-'izzi ve's-şeref, ve'l-hamdü'llâhi vahdehû, ve's-salâtü 'alâ men lâ nebiyye ba'dehû, temme." 25 receb 1208.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazmaları sitesinden tespit edebildiğimiz kadarıyla eserin –makalemizde incelediğimiz nüshanın haricinde- 16 nüshası daha vardır. Hekim Şuûri'nin *Ta'dilü'l-emzice fî hıfzi sıhhati'l-beden* isimli eserinin diğer nüshaları:¹⁶

1. The British Museum Library, Oriental 8727, istinsah tarihi 1208/1793.¹⁷
2. Bosna-Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları R 1152, müstensih Üzeyir Efendi, istinsah tarihi 1278/1861, 193 yaprak, ta'lik.¹⁸
3. Süleymaniye Kütüphanesi, Hafid Efendi, nr. 264, istinsah tarihi 1088/1677, 124 yaprak, nesih.¹⁹
4. Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emîrî Efendi, nr. 67, istinsah tarihi 1088/1677, 112 yaprak, nesih.²⁰
5. İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Kütüphanesi, nr. 279, istinsah tarihi 1088/1677, 274 yaprak, nesih.²¹
6. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY nr. 289, müstensih Şuûri Hasan Efendi Halebî, istinsah tarihi 1088/1677, 115 yaprak, ta'lik.²²
7. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY nr. 602, müstensih Şuûri Hasan Efendi Halebî, istinsah tarihi 1168/1755, 121 yaprak, ta'lik.²³
8. Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emîrî Efendi, nr. 68, 178 yaprak, nesih.²⁴
9. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 3547, 90 yaprak, nesih.²⁵
10. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 3294/2, vr. 3b-71b, ta'lik.²⁶
11. Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, nr. 2748.²⁷
12. Deutsche National Bibliothek, Ms. or. oct. 2496, 108 yaprak, nesih.²⁸
13. Deutsche National Bibliothek, Ms. or. oct. 2280, 100 yaprak, nesih.²⁹

¹⁶ Not: Bu nüshalar, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazmaları tarafından tespit edilmiş, bir kısmının dijital kopyaları yayınlanmış yazmalardır ve sitenin verdiği bilgiler ışığında tanıtılmaktadır.

¹⁷ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=88015

¹⁸ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=102779

¹⁹ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=105819

²⁰ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=105821

²¹ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=105825

²² https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=105826

²³ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=105827

²⁴ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=105829

²⁵ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=105830

²⁶ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=105831

²⁷ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=105832

²⁸ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=113773

²⁹ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=113778

14. Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi (İstanbul), TY, nr. 274, müstensih Mehmed Nedim, telif tarihi 1088/1677, istinsah tarihi 1224/1809, 101 yaprak, nesta'lik.³⁰
15. el-Mektebetü'l-Mısriyyetü'l-Vataniyye, S 4341, müellif Hasan b. Abdullah el-Halebî, 97 yaprak, ta'lik.³¹
16. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 9507, vr. II+99+II, nesta'lik.³²

Eserde Uygulanan Transkripsiyon Metodu

Varak numaraları metinde “ [] ” köşeli parantez içerisinde ve belirgin bir şekilde (bold) gösterilmiştir.

Türkçe anlamlarını vermemiz gereken durumlarda bu kelimelerin Türkçe karşılıklarını parantez “ () ” içerisinde belirttik.

Arapça ibâreler metin içerisinde italik olarak “...” içinde yazılmış; dipnotta orijinal şekilleri ve Türkçe karşılıkları verilmiştir.

“Edüb, kalub, eyleyüb, meselen, “ve” anlamında “ü-u” vb.” eski Türkçe ifadeler, günümüz Türkçesi'ndeki “edip, kalıp, eyleyip, meselâ, ve vb.” şekillerinde yazılmıştır.

Arapça isim tamlamaları, meselâ “meşâyihü'l-mükâşifin” şeklinde yazılmıştır. Çok kullanılan “reîsületıbbâ, dârüşşifâ vb.” tamlamalar oldukları gibi yazılmışlardır.

Arapça “ayn” harfi için “ ‘ ” kullanılmış; “hemze” için “ ’ ” kullanılmıştır. “Ayn” harfi, yalnızca harekesiz yani sâkin (sessiz) olduğu veya kelime ortasında kendisi harekeli olup kendisinden önce bir sessiz harf bulunduğu (cem'uhû, mün'im vb.) durumlarda bu simge ile ifade edilmiştir. Hemze ise “mü'min, te'lif vb.” gibi kelimelerde “ ’ ” simgesi ile vurgulanmıştır.

Yalnız başlarına bir anlam ifade etmeyen kelimeler “-” işâretiyle, ilgili oldukları kelimelere bağlanmışlardır. “Fî, alâ, min, an, lâ, zû, bî vs.” bu cümledendir. Bu kelimelerin “Allah” lâfzına bağlanması hususunda bu kural uygulanmamıştır.

“Kaf” harfinin elif ile medli (uzatmalı) hali, “kâ” şeklinde; diğer harflerin medli durumları, üzerlerine konulan “ ^ ” simgesiyle ifade edilmiştir.

“Hukemâ-yı, devâ-yı vb.” kelimelerdeki “-yı” eki “-” işâreti ile ayrılmıştır.

Arapça cümlelerde kelimelerin son harekeleri sâkin olarak bırakılmış; herhangi bir tamlamanın parçası olduğunda, harf-i târif (ج) aldığı ve mecrûr (önüne cer edatı gelmiş olması) durumunda ise okunaklı bir şekilde verilmiştir.

³⁰ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=117243

³¹ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=120564

³² https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=210012

Bununla birlikte Arapça kelimelerin okunmasında Türkçe fonetiği dikkate alınarak bazı tasarruflarda bulunulmuştur.

“Ecmaîn, kesîren vb.” gibi kelimelerin yazımında, Ferit Devellioğlu’nun sözlüğündeki kullanımları esas alınmıştır.

Harf-i târif ekleri, “el-Hamdü” örneğinde olduğu gibi, önüne geldiği kelimelerden “ - ” simgesiyle ayrılmıştır.

Noktalama işâretlerinde de, metnin anlaşılmasını kolaylaştıracak bazı tasarruflarda bulunulmuştur. Başlık ve altbaşlık mâhiyetindeki ifadeler belirgin bir şekilde yazılmıştır.

Ta’ dilü’l-emzice, II. Fasil (Müzikle Tedavi, 79^a-87^b)

[79^a] ...Fasl-ı sâni: Makâmât-ı mûsikîden muvâfık tefrîh-i tabîat ve mutâbık-ı hıfz-ı sıhhat olup, dâfi-’i ilel-i hâyla ve mâni-’i avârız-ı emrâz-ı gâyla olan makâmât ve âvâza münâsib tabâyî’ ve müdâvây ve câyî’ beyânındadır. Erbâb-ı hıbrat ve iz’ân ve ashâb-ı fitnat ve ‘irfâna hafî ve pûşide degildir ki, ilm-i edvârın zuhûr ve menşei ve fenn-i mûsikînin sudûr ve mebdei ne zamandan olduğu ma’lûm ve muhteri-’i asl-ı usûlü kimler ettiği mefhûm olmak muktezâ-yı mahall ve “*müntecü mâ hasal*”³³ olmağın, kemiyet-i siyeh zâ-nûy-ı tarafa hırâm-ı hâmeye, ruhsat-ı tekâpû-yi erkâm verilmek lâzım ve tefhîmi mühim olmuştur. Bu bâbda *el-hadîs zû-şücûn*³⁴ misdâkı üzere ihtilâfât-ı kesîretü’r-rivâyât münşa’betü’l-etrâf olmağla, semt-i esahha zâhib ve kavî-i ercaha râğib olmak, ma’kûl ve münâsib mülâhaza olunup, kütüb-i tevârîh-i ahvâl-i selef ve muharrerât-ı ekâvîl-i halefde mezkûrdur ki, hazreti ebû’l-beşer-i sâni Nûh neciyyullah ‘alâ nebiyyinâ ve ‘aleyhisselâmın ferzend-i dil-bendi Lâmek-nâm hıredmend-i be-nâm, ûd nâmıyla müsemma ve ma’hûd olan sâzi ihtirâ’ ve icâd edip, nice türlü âvâze ve neğamât ibdâ’ ve inşâd eylemiş. Ammâ icmâ-’ı hukemâ ve ittifâk-ı ‘âlimân-ı ginâ [79^b] böyledir ki, ‘ilm-i edvâr, hazret-i Dâvûd ‘alâ Nebiyyinâ ‘aleyhisselâmdan münteşir ve şâyi’ olup, ihtirâ’ları olan ûd, nakl-i vefâtlarından sonra, nice müddet Beytü’l-Makdis’de mevcûd ve hücre-i pür-enverlerinde âvîhte-i divâr i’tibâr olup, ba’de zamân, fitne-i nişân Buhtu’n-Nasr-ı zulm-’unvânda cây-i ma’hûddan mefkûd ve nâ-bûd olup, tâ eyyâm-ı ‘ahd-i meserret-fercâm hazret-i İskender-i Zülkarneyn, mahfî mine’l-’ayn kalıp, hukemâ-yı müterassıdîn ve fuzalâ-i kâmilîn istihrâc-ı rasad mübâşeretine şedd-i nitâk-ı himmet etdikleri, vakt-i hikmet-nisbette kuvvet-i riyâzat ile ‘ilm-i merkûma ‘âlim ve fenn-i mezbûra hâkim olup, ûd-i güm-şüdeyi hey’ât-ı evvelisinde vücûd-pezîr ve şekl-i mahsûsasında sûret-gîr eylemişler. Mu’allim-i Evvel Aristotalîs-i hikmet-enîsin telâmîzi, meclis-i hâss-ı hikmet-ihhtisâs İskender-i sâhib-hüner de ûd nevâht eyledikleri sübût-yâfte-i

³³ منتج ما حصل: “Kendiliğinden ortaya çıkan netice” veya “meydana gelen ürün”.

³⁴ الحديث ذو شجون: “Konu konuyu açar”, “lâf lâfi açar” veya “bu konuda çok şey söylenmiştir” anlamına gelen bir Arap atasözü.

ahbâr-ı mu'teberdir. 'Ale'l-husûs Hakîm İbûkrât ve Sokrât-ı hired-menât ve Câlinûs-i hikmet-me'nûs, hazret-i İskender-i sa'adet-güsterin huzûr-i hired-karârında ser-nüdemâ-yı sâzkârı idi. Ve kezâlik Eflâtûn-ı zû-fünûn üd nevâht eylediği, resîde-i hadd-i isbattır ve Hakîm Fisâgûras'ın nice ihtirâ-ı hâssı sâzlar vardır. Menkûldür ki, Hakîm-i mezbûra bir şeb 'âlem-i [80^a] rü'yâda tebşîr olunmuş ki, tab-ı sedâd ve zihn-i nakkâdından bir 'ilm-i makbûl, minassa-i zuhûrda cilve-yâb husûl olsa gerekdir ki, fî'l-cümle aktâr-ı 'âleme şâyi' ve münteşir ve memâlik-i emsârda 'âmme-i enâmin dil ve dimâğına müteessir ola. Mesrûran teyakkuz ve meysûran tehaffuz edib kuvvet-i mütehayyile ve hiddet-i müfekkire ile bir tâhta-pâreye birkaç târ-i sadâ-i âsâr rabt ve usûl-i âheng ve neğamâtın zabt edip, şevk-i efzâ ve nağme-i serâ oldu. Giderek usûl ve furû'un tertîb ve makâm-ı âvâzesin terkîb eylediği mestûrdur. Bu dahî mervîdir ki, meşâyih-ı 'izâmdan bir sâhib-i makâmât 'âliye ve kerâmât-ı sâmiye, leb-i deryâda bir gâr-ı tenhâyı mesken ve me'vâ edip, nice müddet 'ibâdet ve tâ'ât ile evkât-güzâr ve leyl ve nehâr evrâd ve ezkârı sırr-u kâr ile riyâzet ve mücâhede üzere iken, bir rûz-i hikmet-i pervezde gûş-i hûşuna bir latîf âvâz ve sadâ-yı dil-nevâz erişip, lezzet-i istimâ-ı kâm-ı câya îsâl ve bî-ihdiyâr vecd-i hâlet-i iştîmâl el verip, fî'l-hâl raks ve semâa iştigâl eyleyip, rûz-i diğerde sadâ-yı âhar, şevk-güster olup on iki gün birer nev-ı sadâ, kâh-ı simâhına resîde olup, ba'dehû yine sadâ-yı [80^b] rûz-i evveli şinîde ve müte'âkiben on iki günde sadâ-yı mâ'hûdun tekrârın ısgâ edip, mesmû'u âvâzeler bi't-tamâm yâd-dâştı olduğundan kuvvet-i keşf ve kerâmetle ol sadâ, felek-i devvârın hareket-i mevzûnesinden zuhûr ve sudûr etdiğin tahkîk ve ma'lûm ve her bir sadâyı bir resimle mevsûm edip, on iki makâmı âvâze-i dil-nevâz ile icrâ-yı âheng-i ser-âgâz eyledi.

Kıt'a:

Tâir-i 'arşın sağırin istimâ' etse n'ola
Ehl-i hâle hâil olmaz lâ-cerem cirm-i felek
Ârif-i murtâz yerde işitir dinler anı
Her kaçan tesbîh ve tehlîl eylese gökde melek.

İnde'l-hukemâi'l-müterassidîn ve meşâyih-i'l-kâşifîn mukarrer ve muhakkaktır ki felek-i devvâr, ya'nî felek-i a'zam sür'at-i mesîr ile kat-ı menzil ve müdür edip, burûc-i isney 'aşerin her bir burcuna vardıkda, bir güne sadâ zâhir ve hüveydâ olduğu müte'ayyen ve mütebeyyendir. Ve ashâb-ı nücûm ve erbâb-ı hey'ât katında bu rü'yet, sahîhü'l-eser makbûl ve mu'teberdir; bu bâbda üstâdân-ı ilm-i edvârân Hâce Nasîr Tûsî ve mu'allim-i Sâni Hakîm Fârâbî ve Hâvâce-i Abdülmü'min-i Süfî ve³⁵ Hâce Safiyyüddin ve sâir 'ulemâ-i fenn-i müsîkî, nice mu'teber kitâblar te'lîf ve usûl ve furû'un tahrîr ve tasnîf [81^a] eylemişlerdir. 'İlm-i

³⁵ "Hâce-i Abdülmü'min-i Süfî" ile "Hâce Safiyyüddin" isimlerini ayıran ve bu isimleri ayrı müellifler gibi gösteren "ve" bağlacı hatâen; "Süfî" lâkâbı ise yakıştırma amacıyla yazılmış olsa gerektir. Zira meşhur müsîkîşinâs Urmevî'nin tam adı "Hâce Safiyyüddin Abdülmü'min el-Urmevî" şeklindedir.

mûsikînin, ‘ilm-i hikmet ve ‘ilm-i hey’ât ve ‘ilm-i nücûm ve ‘ilm-i tıb ile münâsebeti olduğu üstâdâna nisbetle mahfî ve nezd-i ukalâda ma’nâ-yı hafî değildir. Nabz-ı insân-ı müteharrik usûl-i makâmât üzere olduğu ‘inde’l-etibbâi’l-hâzikîn ve hukemâi’l-kâmilîn müte’ayyen ve mukarrar ve her hareket-i mevrûn-i nabz, bir makâma muvâfık ve bir nağmeye mutâbık idiği, kavlı-i mesbût ve mu’teberdir. Hattâ hareket-i nabz, nakrât-ı usûle muhâlîf ve muğâyir olsa, ‘alâmet-i hayr ve delâlet-i hayât-ı eser olmadığı zâhirdir. Nabzın hareket-i usûlden çıktığı rûhun çıkmasına delîl-i kâfî ve ‘alâmet-i vâfidir. Mâdem ki tabîb, bu mertebeye ‘âlim ve usûl ve nakrâta ‘ârif olmaya, tabâbette kâmil ve sînâatte mâhir olmayıp, teşhîs-i emrâza kâdir olamaz. Nabzın hareketi ve selâmet-i nefse delâleti, mevrûn ve hemvâr-ı mutâbık-ı neğâmât-ı edvâr olup, durûb-ı nakrâtı mütefâvit ve müteğâyir olmaya, marîz ve hasta ve ‘alîl-i dil-şikestenin sıhhatine dâll ve ifâkatine nîk ve fâl (uğur, baht) ve selâmet-i nefse ‘alâmet-i bî-kıyl ve kâldir. Bu ‘ilmin hikmetle münâsebeti ve hey’âtle müşâreketi ve müvâneseti olduğuna binâen on iki makâmı on iki burca ve heft âvâzeyi [81^b] kevâkib-i seb’aya ve çâr şu’beyi ‘anâsır-ı erba’aya mensûb ve yirmi dört elhânî sâât-i leyl ve nehâra mahsûb etmişler; lâkin üstâdân-ı fenn, kimi otuziki ve kimi kırk sekiz, belki resîde-i müvâzî-i mi’ât nüḥ mi’ât bî-hadd ve ‘add terkîbâtı tasnîf ve envâ-‘i bedâiyi’ te’lîf ve ihtirâ’ eylemişler. Bu mahalde bir gazel çekîde-i nûn-hâme ve keşîde-i silk-nâme kılınmak münâsib görüldü. Li-münşihî;

Ser-âğâz etse nâza yâr uşşâkı niyâz eyler,
 Terennüm-rîz olsa bî-nevâya lûtfun az eyler,
 Eder şehnâzdan hep kâr-ı nakşî ol perî-peyker,
 Makâm-ı büselikte pîşrev-i cevvin dirâz eyler,
 Safâ-yı gül’izârı mâye-i mihr u mahabbettir,
 Hüseyinî meşrebânı ‘âlem-i âhenin hicâz eyler,
 Muhayyer câme zîbâ râst gelmiş kadd-i bâlâya,
 Nigâr-ı dil-firîb ‘uşşâkı zîrefkendnâz eyler,
 Sîfâhân u ‘ırâka azm eder üftâdeler ammâ,
 Erip nevrûza âh u nâle-i sûz vü güdâz eyler,
 Hisâr eyler ser-i kûyn rakîbe dûd-i dil her dem,
 Rehâvî olan erbâb-ı vefâyı kâr-sâz eyler,
 Değil ancak Şuûrî cân-fedâ-yı lezzet-i vuslat,
 Büzürg ü küçeği her nağme-gam ser-firâz eyler.

[82^a] Nesir: Ashâb-ı fehmi ve idrâk ve erbâb-ı ‘akl-i derrâke rûşen ve tâbnâkdir, bu fennin isti’mâli ve bu ‘ilmin iştiğâli, mezheb-i Hanefiyye’de tahrîm ve taraf-ı men’i takdîm olunmuştur; ammâ mezheb-i Şâfi’iyye’de ba’zısının ibâhatine ruhsat ve dâire-i tecvîz-i isti’mâline vüs’at verilmiştir. Tescîh-i tecvîz ve te’vîl-i sıhhat-âmîzi budur ki Şeyh Safiyyüddin rahimehullâhü teâlâ, ekâbir-i müteahhîrîn ve eâzım-ı müte’ammidîn, erbâb-ı gınânın ser-âmedi ve ehl-i nevânın ekmele ve erşedi ve müellifinin muktedâsı ve musannifinin pîşvâsı olup; âvâze ve nağâmât, mezîd-i ‘aşk ve simâ-‘i makâmât, muharrik-i sevkdir diye, terğîb-i âşıkân

ve tahkik-i meşreb-i 'ârifân edip, kuvvet-i mükâşefe ile bu fennin usûl ve furû'un tertîb ve dilkeş-i savt ve nakışlar terkîb eylemiştir. Bâ'is-i tezâyüd-i 'aşk ve muhabbet ve mûris-i tekâsür-i vecd ve hâletdir diye mezheb-i Şâfi'iyye'de icrâ-yı tarîk ve edâ-yı zikr-i sa'âdet-refîk eden meşâyihın ekseri halka-[i] tevhîd ve zikre sâz getirdikleri çok vâki' olduğu şâyî'dir.

Cümleden sultânü'l-'ârifîn ve bürhânü'l-muhakkıkîn Celâlü'l-milleti ve'd-dîn Hazret-i Mevlâ[nâ] Hüdâvendigâr kaddesenallâh bi-sirrihi'l-envâr, meşreb-i şerîf ve tab-'ı lâtifleri, mezheb-i Şâfi'iyye'ye mâil, hattâ nâyın, belki envâ-'ı sâzın [82^b] ibâhatine kâyil olduklarına, eş'âr-ı dil-pezîr husûsan *Mesnevî-i Şerîf-i 'adîmü'n-nazîrleri*, şâhid-i hâl ve hucet-i bî-kıyl ve kâldir ki, kitâb-ı mezbûrun iftitâh-ı kelâmında nâyi zikr etdiği delîl-i kavî ve bürhân-ı celîdir ki buyurur:

Mesnevî:

Bişnev în ney çün şikâyet mî-koned,
Ez cüdâyî hâ hikâyet mî-koned,
Gez neyistân tâ merâ bübrîde-end
Ez nefrem merd-ü zen nâlîde end,
Sîne hâhem şerha şerha ez-firâk,
Tâ-begüyem şerh-i derd-i iştiyâk.

Nesir: Ve kâim-makâm 'âlî-makâm hazret-i seyyidü'l-enâm 'aleyhi efdalü's-salâti ve's-selâm olan kutb-i zamân ve merkez-i dâire-i devrân her kim olursa lâ-büdd mezheb-i Şâfi'iyye'yi ihtiyâr eylediklerin, ser-halka-i ebrâr-ı meşâyih-ı kümmelînin ercümendi Hâce Muhammed Pârsâ en-Nakşebendî kuddise sirrahü'l-azîzin *Faslü'l-hitâb* nâm kitâb-ı hikmet-âmîzinde mestûr ve mezkûrdur. Ve 'ulemâ-yı zâhirin ekseri ve fukahâ-yi ekâbirin evferi, mezheb-i Hanefî-şîâr ve meşreb-i Mustafâ-âsâr olup, bu mes'eleye râzı ve bu hükme kâdi olmuşlardır ki, ağrâz-ı beşeriyeye fenâ verip, ahlâk-ı melekîyyeyi işgâ eden kimesnelere, nefsinî mağlûb ve makhûr ve rûhunu gâlib ve mansûr ede. Câizdir ki ol makûle pâk-meşreb ve hakîkat tâlibleri, meclis-i safâ vü simâ'a râğib ola. Ammâ şol kimesnelere ki, inân-ı tasarruf-i nefsi dest-i ihtiyârında [83^a] olmayıp, hâne-i kalbi huzûzât-ı nefsânîyye ile ma'bû ve vesâvis-i şeytânîyye ile memlû ola, ol makûleleri, istimâ-'ı sâz ve sözden men' ve iltizâz-ı neğamât-ı dil-efrûzdan tard ve def eyleyeler ki, ahlâk-ı redîyyeyi câmi' ve husûl-i şehevât-ı nefsânîyyeye tâmi' olma-ya. Ol sıfatlı kimesnelere evlâ ve ehakk ve şâyeste ve elyak olan tarîk-i müs-takîme sâlik ve evâmîr-i şer-'î kavîme tâbi' ve mümâsik olup, bi'l-gudüvvi ve'l-âsâl, bel 'ale'l-ittisâl evrâd ve ezkâra iştigâl ve tâ'ât ve ibâdât ile islâh-ı hâl ve tehzîb-i ahlâk ve tahsîn-i ef'âl eyleye. Li-münşihî;

Zevk eden lezzât-ı nağamâtı mücerred rûhdur,
Nefs zu'munca hevâsına anı tâbi' eder,
Güş-i cânla istimâ-'ı nağme vü âvâz eden,
Şevk-i rûhu nefsin emmâreye tâbi' eder.

Nesir: “Kāle Eflâtûn rahimehullâhu: İ‘lemû enne’l-ğinâ lem teda’hû’l-hukemâ li’l-hevâi ve li’l-iştigâl, bel li’l-menâfî’z-zâtîyyeti ve lezzeti’r-rûhi’r-rûhâniyyeti ve bastî’n-nefsi ve tertîbi’l-yebûsâti ve ta’dîli’s-sevdâi ve tervîki’d-demi. Ve emme’l-mûnkirûne li-hâze’l-‘ilmi li-ennehûm lâ-yesme’ûnehû illâ fi’l-elhânâti ve’l-eşvâki, feharramûhû şer’an fe-zannûhûm ennehû ilmûn] li-hâzâ fekat ve lem yekafû ‘alâ-usûlihî ve meânihî ve kasdî mâ veza’a le-hû intehâ.”³⁶ Bu dahî [83^b] meşhûr ve ma’rûf ve menkûl ve mevsûfdur ki, kadîmü’l-eyyâmda emsâr ve medâyinde vâki’ olan bîmâr-hânelerin vazîfe-dâr ve râtibehâr sâzendeleri olup dârü’s-şifâların hazâin ve kîlâr, belki der ve dîvârları envâ-‘î sâz ile ârâste ve perdâhte ve âmâde ve mâl-â-mâl ve nihâde idi ki bîmâr ve dil-haste ve mecânîngerden-bestelere, anların sıyt ve sadâsiyla mu’âlece ve müdâvâ kılınıp, herkesin hâline muvâfık ve marazına mutâbık sâz nûvâht olunurdu. Mürûr-i eyyâm ve dühûr ve a’vâm ile nice kimesneler, temâruz ve dil-i nâ-hûş ve iltizâz-ı nağamâttan bi-hûş oldukları ecilden, merfû’ ve ehl-i hevâyı kârü bârinden âvâre ve iz’âc eder diye bi’l-küllîyye memnû’ oldu. Ma’lûm ola ki, âvâze-i rûh-efzâ ve nağamât-ı gam-fersâyı sâmi’ olmak, ekser tabâyî’a nâfî’ ve emrâz-ı bâtneye ve câyi-‘î bedeniyyeyi fi’l-cümle dâfî’dır, hukemâ-yı râsihîn ve ‘ukalâ-yı ârifîn, bu ilmin şerefin muhbîr ve akvâl-i sahihaları, sâz ve sözün menâfî’in müş’irdir ki bu mahalde îrâdî münâsib görüldü; cümleden:

Makâm-ı râst: Dâfi-‘i ‘illet-i felc olduğu kavlı-bî-kem (az) ve kâstdır (eksik, kusur). Li-münşihî;

Sûziş-i derd-i gamı olsa aceb mi dil-firîb,
Râst eyler nâlesin gülşende her dem ‘andelifb.

Makâm-ı ‘irâk: Emzice-i hârâra ve sersâm ve mâserâ ve hafakâna [84^a] nef’i olduğu bi’l-ittifâkdır. Li-münşihî;

Te’sîr-i sûzi ehl-i dili hûş-mezâk eder,
Mutrib ki bezm-i bâdede fasl-ı ‘irâk eder.

Makâm-ı isfahân: Îrâs-i fetânet ve ihdâs-i zekâvet ve tahdîd-i havâtir ve temhîd-i meâsir edip, emrâz-ı bârid ve yâbisden vücûdu hâfiz ve hârisdir. Li-münşihî;

Meclisde mutrib eylese fasl-ı makâm-ı isfahân,
Çeşm-i dil ü câna olur kuhl-i cilâ-yi isfahân.

³⁶ قال أفلاطون رحمه الله: اعلموا أن الغناء لم تضعه الحكماء للهواء وللإشتغال، بل للمنافع الذاتية ولذة الروح الروحانية وبسط النفس وترطيب اليوسات وتعديل السوداء وترويق الدم. وأما المنكرون لهذا العلم لأنهم لا يسمعون له إلا في الألحانات والأشواق فحرموه شرعا فظنهم أنه علم لهذا فقط ولم يفتوا علي أصوله ومعانيه. وقصد ما وضع له. انتهى. “Eflâtun (Allah ona rahmet etsin) dedi ki: “Biliniz ki filozoflar (hikmet sahipleri) müziği oyun ve eğlence için değil, kişiye fayda vermek, rûhî lezzetler sağlamak, insanın psikolojisini rahatlatmak, kuru mizaçları nemlendirmek (sıkıntıyı gidermek), fizyolojisi dengelemek ve kanın akışını düzenlemek için ortaya koymuşlardır. Bu ilmi inkâr edenler ise müziği sadece meyhânelerde ve sokaklarda dinleyip ilkelerini, anlamlarını ve ortaya konuş sebebini kavramadan bu ilmin (müziğin) sadece oyun ve eğlence için olduğunu zannederek dînen haram kılmışlardır; bitti.”

Makâm-ı zîrefkend: Lakve ve fâlic ve veca-ı zahr ve mefâsıla; husûsan kulunca nef'i hâsıldır. Li-münşihî;

Erbâb-ı 'aşın neş'esin bâlâ vü dil peyvend eder,
Mutrib-ı nedim ki nağmesin meclisde zîrefkend eder.

Makâm-ı rehâvî: Sudâ' ve hafakâna mâni' ve lakve ve felç ve emrâz-ı balga-miyye ve demeviyyeyi dâfi'dir. Li-münşihî;

Fikr-i kayd ü gussadan versin rehâ,
Kıl rehâvî nağmesin mutrib edâ.

Makâm-ı büzürg: Mağs ve kulunc ve emrâz-ı hârreye nef'i 'azîm ve tasfiye-i zihin ve istikâmet-i fikre dahli 'amîm ve dâfi'i vesvese ve havf ve bîmdir. Li-münşihî:

Eylese râmişger dil-i nağme-i 'aşkı büzürg,
Meclis-i meyde olur hâl ehlinin kadri büzürg.

[84^b] **Makâm-ı zengûle:** Emrâz-ı kalbiyyeye nâfi' ve sersâm ve sidri dâfi' ve tefrîh-i kalb ve inti'âş-ı rûhu câmi' ve 'atş ve harâret-i kebdde mâni'dir. Li-münşihî:

Olsa ger zengûle faslı bezm-i meyde ehl-i dil,
Şevk-i vasl-ı dil-rübâyla olurlar gam-kesel.

Makâm-ı hicâz: 'Ustrü'l-bevl ve veca-ı havâsıra nef'i amîm ve tahrîk-i bâha dahli 'azîmdir. Li-münşihî:

Neşve-bahş-ı âşık dilsûz ola ol işve-sâz,
Dil harîm-i vaslı şevkile tutar râh-ı hicâz.

Makâm-ı bûselik: 'İllet-i kulunç ve veca-ı verek ve sudâ' bârid ve remde (göz çapaklanması) nef'i bî-rayb ve şekdir. Li-münşihî:

Devr-i usûlün ede sâkî râh-ı şevke mûselik,
Nâlesin evc eder 'uşşâkın makâm-ı bûselik.

Makâm-ı uşşâk: Riyâh-ı hârre ve yâbise ve veca-ı akdâm ve nikrîse müfîd ve celb-i nevm ve râhata dahli mezîddir. Li-münşihî;

Nâle-perdâz olsa bülbül mevsim-i nevrûzdur,
Nağme-i 'uşşâkı gûş et bezmde dil-sûzdur.

Makâm-ı hüseyinî: İtfâ-i iltihâb-ı kalb [ve] kebd ve def-ı harâret-i 'atş ve mi'deye mecd ve hummâ-yı gabb ve hummâ-yı reb' def'ine gâyet müfîddir. Li-münşihî;

Hüseyinîye çıkarsa nâlesini gam değil zîrâ,
Muhayyerdür sürûr-i bezm-i 'aşkımda dil-i şeydâ.

Makâm-ı nevâ: ‘Araku’n-nesâ (siyatik) ve veca-‘ı vereke (kalça kemiği) nef’i bî-şek ve maslah-ı efkâr-ı fâsid ve sürûd-i hâtıra kesûrû’l-fevâiddir. Li-münşühî;

Râh-ı rûh-efzâ ile hûşdur sadâ-yı sâz ve ûd,
[85^a] Bâhusûs ede nevâ âhengini mutrib sürûd.

Ve dahî Hukemâ-yı zû-fünûn ve ‘ukalâ-yı kârâzmûn (görgülü, tecrübeli) rûz ve şebi dört kısma munkasim ve her kısmında bir tabîat müşâhede ve ana muvâfık bir âheng ile ber-güne nağmeyi muâhede eylemişlerdir. Ehl-i sâz ve sâhib-i âvâza lâyıq ve sezâ-vârdır ki, tertîb-i kadîme riâyet ve i’tibâr eyleye ki, sâz ve sözü müessir ve letâfet ve fevâidi vâfir ola.

Kısm-ı evvel: Vakt-i seherden yani fecr-i evvelden hengâm-ı duhâya dek, tabîat vakt-i bârid ve ratbdır; ana münâsib germ ve huşk tabîatlı âheng ile nevâ-sâz olalar.

Kısm-ı sâni: Duhâdan vakt-i asra dek, tabîat vakt-i hâr ve yâbisdır. Ana muvâfık serd ve ter tabîatlı makâmât ile nağme-perdâz olalar.

Kısm-ı sâlis: ‘Asırdan vakt-i ‘ışâya dek tabîat vakt-i hâr ve ratbdır. Ana mutâbık, serd ve huşk tabîatlı âvâze ile ser-âğâz eyleyeler.

Kısm-ı râbi: ‘İşâdan hengâm-ı sehere dek tabîat vakt-i bârid ve yâbisdır. Ana mülâyim, germ ve ter tabîatlı makâm ki, gâh hicâz ve gâh şehnâz edeler.

Ve nev-‘i insân dahî tabâyi-‘i erba’adan hâriç değildir; vech-i meşrûh üzere gerek idi ki, herkesin tabî’atına nakîz yani zıddı âvâze ve hilâf-ı mizâcı olan âheng ile ser-âğâz ve nağme-perdâz olalar. Ammâ bu hâlet kâbil ve mütesavver değildir; [85^b] zîrâ bir meclisde cem’iyyet-güster olan erbâb-ı meclis, her biri bir mahsûs tabî’atda olup, fi’l-cümle yek-dil ve yek-cihet ve hem-tab’ ve hem-tynet vâki’ olmak ‘alâ-küllî hâl emr-i muhâldir. Meğer ki huzûr-ı pâdişâh ola ki meclis ana münhasırdır. Öyle olsa tabâyi-‘i erba’aya muvâfık vaz’ mümkün değildir; ol mertebe kâfidir ki, her vakt ve ân ve her sâ’at ve zamânın tabî’atına muhâlif nağme ve âheng ile riâyet-i tertîb sâz ve ceng edeler.

Kıt’a:

Sâza âğâz eyledikçe mutrib-i sâhib-usûl,
Zikr olan ma’nâyı tertîb etmeye himmet ede,
Sa’y edip her demde bir âheng ile dem-sâz olup,
Ya’ni her bahşın hilâf-ı tab’ı bir nevbet ede.

Nesir: Hukemâ-yı mütekaddimîn ve ehl-i gınâ-yi müte’ammidîn on iki makâmı on iki burca mensûb ve tabâyi’lerin ‘anâsır-ı erba’aya mahsûb etmişlerdir. Evvelâ **râst**, burc-i hamele (koç) mensûb ve tabî’atı unsur-i nâra mahsûbdur. **Irâk**, burc-i sevre (boğa) mensûb ve tabî’atı ‘unsur-i türâba mahsûbdur. **Sıfâhân**, burc-i cevzâya (ikizler) mensûb ve tabî’atı ‘unsur-i havâyâ mahsûbdur. **Zîref-kend**, burc-ı seretâna (yengeç) mensûb ve tabî’atı ‘unsur-i mâya mahsûbdur.

Büzürg, burc-i esede (arslan) mensûb ve tabî'atı 'unsur-i âteşe mahsûbdur. **Zengüle**, burc-i sünbüleye (başak) mensûb ve tabî'atı 'unsur-i hâke mahsûbdur. **Rehâvî**, burc-i mîzâna (terazi) mensûb ve tabî'atı 'unsur-i bâde mahsûbdur. **Hüseynî**, burc-i akrebe (akrep) mensûb ve tabî'atı 'unsur-i âba mahsûbdur. [86^a] **Hicâz**, burc-i kavse (yay) mensûb ve tabî'atı 'unsur-i nâra mahsûbdur. **Büselik**, burc-i cedye (oğlak) mensûb ve tabî'atı 'unsur-i hâke mahsûbdur. **Nevâ**, burc-i delve (kova) mensûb ve tabî'atı 'unsur-i havâya mahsûbdur. **Uşşâk**, burc-i hûta (balık) mensûb ve tabî'atı 'unsur-i âba mahsûbdur.

Ve âvâzelerin dahî herbirin seb'a-i seyyârenin birine mahsûs ve anın tabî'atına müte'allik tutmuşlardır. **Gevâşt**: Zühale (Satürn) müte'allik ve tabî'atı hâkî ve bârid ve yâbisdir. **Nevrûz**: Müşteriye (Jüpiter) müte'allik ve tabî'atı âbî ve hâr ve ratbdır. **Selmek**: Merîhe (Mars) müte'allik, tabî'atı âteşî ve hâr ve yâbisdir. **Şehnâz**: Şemse (Güneş) müte'allik, tabî'atı bâdî ve bârid ve ratbdır. **Hisâr**: Zühreye (Venüs) müte'allik, tabî'atı âbî ve hâr ve ratbdır. **Mâye**: Utârîde (Merkür) müte'allik ve mümtezicdir. **Gerdâniye**: Kamere (Ay) müte'allik ve tabî'atı mümtezicdir ve çâr şu'be dahî anâsır-ı erba'aya müte'allikdir. Li-münşihî;

Çü yek gâh oldu hem-çün âb-ı hûşter,
Dügâha bâd olubdur tab-ı perver,
Segâh oldu münâsib tab-ı hâke,
Demişler çârgâhı nâra benzer.

Nesir: Çünki makâmât ve âvâzenin tabâyi' ve intisâbâtı ma'lûm oldu. Ehl-i ginâ ve sâhib-i âheng ve nevâya lâyıkdır ki, leyl ve nehârın evkâtına münâsib makâmât ve mahalline muvâfık neğamâttan gaflet eylemeye. İmdi vakt-i seherde makâm-ı [86^b] râst ve rehâvî vakt-i subhda makâm-ı hüseyinî ve sâzda perde-i rehâvî ide, vakt-i zuhurda makâm-ı nihâvend ve sâzda perde-i râst ide, mâbeyne's-salâteynde makâm-ı hicâz ve sâzda perde-i muhâlifek vakt-i 'asrda makâm-ı büselik ve sâzda yine perde-i büselik, vakt-i gurûbda makâm-ı 'uşşâk ve sâzda yine 'uşşâk ide, ba'de'l-mağrib makâm-ı zengüle ve sâzda yine zengüle ola, ba'de'l-ışâda makâm-ı muhâlif râst ve sâzda yine muhâlif perdesi ola, nisf-ü'l-leylde yine makâm-ı râst ve sâzda perde-i zîrefkend, sülüs-i ahîrde makâm-ı zîrefkend ideler ki bu minvâl üzere olunca mûris-i hıfz-ı sıhhat ve mûcib-i nighedârî-yi 'âfiyet olur.

Ba'zı üstâdlar, seherden vakt-i duhâya dek münâsib olan hüseyinî ve uşşâk ve nevrûz, dilkeşühevârân ve nişâbürek ve hisârek ve muhayyer 'acem ve çârgâh ve sipîhr, mâye ve nevâ-yı 'aşîrân ve nevrûz-i rûmî etmektedir. Ve duhâdan 'asra dek muvâfık olan 'ırâk ve zengüle ve gevâşt ve segâh ve nihâvend ve müsteâr [ve] hümâyûn ve 'ırâk mâye ve müberka', zevâlî ve rûmî 'ırâk ve sâzkâr-ı mu'tedil ve segâh-ı 'acem etmektedir. Ve 'asırdan 'ışâya dek mutâbık olan ısfahân ve büselik ve beste-i ısfahân ve ısfahâneke ve zîrkeşide [87^a] ve zengâr-ı zezem ve gerdâniye ve karcığâr ve vech-i hüseyinî etmektedir. Ve 'ışâdan vakt-i sehere dek mu'âdil olan râst ve büzürg ve şehnâz ve selmek ve nîkrîz ve pençgâh ve uzâl ve hicâz ve

muhâlif ve nühuft ve bahr-i nâzik ve râhâtü'l-ervâh ve muhâlifek ve Türkî hicâz etmektir demişler.

Ve dahî şemâil-i insâna ve hilye-i âdemiyyâna münâsib olan makâmât dahî riâyet olunmak ma'kûldür ve ehl-i gınâya lâzım ve vâcibdir ki, meclis-i kibârda sadr-ı meclis olan devlet-mendin hilyesine münâsib ve tab'ına muvâfık makâmla ser-âğâz ola. **Esmerü'l-levn** olan âdemin tabi'atı ağlebî hâr ve yâbis olur, ana münâsib makâm 'ırâk ve tevâbi'idir. **Gendüm-gûn** olan âdemin tabi'atı ekser hâr ve ratb olur, ana muvâfık makâm ısfahân ve tevâbi'idir. **Sarışın** olan âdemin tabi'atı, ağleb bârid ve yâbis olur, ana mutâbık makâm râst ve tevâbi'idir. **Eb-yazu'l-levn** olan âdemin tabi'atı ekser bârid ve ratb olur, ana münâsib makâm küçek ve tevâbi'idir ve dahî ecnâs ve envâ-'ı riâyeti müstehabbât-ı erbâb-ı makâmâtandır. Nev-'i '**Arab** huzûrunda makâm-ı hüseynî ve tevâbi'i olmak münâsibdir. Cins-i '**Acem** pîş-gâhında makâm-ı 'ırâk ve tevâbi'i olmak muvâfıktır. Tâife-i **Türk** meclisinde makâm-ı 'uşşâk ve tevâbi'i olmak mutâbıktır. [87^b] **Rûm** ve **Efrenc** katlarında makâm-ı bûselik ve tevâbi'i olmak muvâfıktır. Bu dahî riâyet olunmak ensebdir ki mehâfil-i 'ulemâda râst ve tevâbi'i ve huzûr-i ümerâ ve kibârda ısfahân ve tevâbi'i ve mecâlis-i sûfiyânda rehâvî ve tevâbi'i ve dervîşânda hicâz ve tevâbi'idir. Vallâhü a'lem. Faslı sâlis:...³⁷

Sonuç

Hekim Hasan Şuûrî el-Halebî'nin yazmış olduğu *Ta'dilü'l-emzice fi hüfzi sıhhati'l-beden* isimli tıpla ilgili eserinin müzikle tedâvi bölümü, müzikle tedavi konusunda sahanın çalışanları için ciddi ve önemli bir kaynaktır. 1088 (1677) senesinde yazıldığı tahmin edilen eser, kendisinden hemen bir asır sonra yaşayan devrin ünlü hekimi Hekimbaşı Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi (ö. 1216/1801) tarafından yegâne kaynak olarak kullanılacak ve Gevrekzâde *er-Risâletü'l-mûsikîyye mine'd-devâi'r-rûhâniyye* ismiyle mûsikî tarihinde ilk defa müzikle tedaviyi anlatan müstakil bir eser kaleme alacaktır.

Günümüzde bu alanda çalışma yapanların da referans kaynağı olan *Ta'dilü'l-emzice*'de aynı zamanda mûsikî tarihi, enstrümanlar ve Türk müziği nazariyatıyla ilgili önemli bilgiler yer almaktadır.

En azından eserin müzikle tedaviye dair bölümünü bugünkü çevirmeye çalışarak, bilhassa Osmanlı Türkçesi imlâsıyla yazılmış metinleri okumakta güçlük çekenlere bir kolaylık sağlamayı amaçladık. Aynı zamanda metni sadeleştirmeden vermekteki gayemiz, araştırmacıya daha rahat düşünme-yorumlama özgürlüğü vermek ve eserin orijinaline müdahale etmemek maksadına mâtuftur.

³⁷ Not: Eserin müzikle tedaviye ait olan 2. Faslı burada sona ermekte ve müellif, tıpla ilgili diğer bir konuyu anlatacağı 3. Fasla geçmektedir.